

Предраг Брајовић

КАД СУ У СРБИЈИ РАСЛЕ МАСЛИНЕ

Vesna Goldsworthy, *Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination*, Yale University Press, London, 1998

Верујете ли заиста у причу да смо ми још једина непокорена европска земља? Уосталом, понекад за победу војске нису потребне. Што се тиче Енглеца, њихов освајачки поход на Балкан почео је, изгледа, још у острвској литератури. А истраживање Весне Голдсворди неоспорни је доказ за такву тврдњу.

Њена књига *Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination* (што бисмо слободније могли превести као „Измишљање Руританије: империјализам литерарне маште“) бави се управо истраживањем представа које о Балкану стварала модерна енглеска књижевност. Још од Бајрона па све до данашњих дана већина енглеских писаца — али и новинара, политичара, обичних грађана — посматрала је балканске народе кроз стереотипе и предрасуде стваране још од почетка XIX века; они су се с временом понешто мењали, али не у толикој мери да основна црта њиховог приступа, британска културна и цивилизацијска надмоћ, икада буде доведена у питање. Једна од важнијих књига које су обилато користиле ове претпоставке, исто-времено доприносећи њиховом јачању и ширењу, био је роман „Заробљеник Зенде“ Антонија Хоупа (Anthony Hope, *The Prisoner of Zenda*, London and Bristol, 1894), који је Весни Голдсворди дао идеју за наслов њене студије. Руританија је, наиме, назив измишљене живописне земље из романа у којој се одирава необична замена идентитета: један незнатни енглески аристократа, захваљујући физичкој сличности, одмењује тамошњег краља на трону током политичке кризе, при чему се овај поданик британске кру-

не доказује као успешнији владар и удварач. Иако се у Руританији говори немачки, а оскудне географске одреднице говоре да би се она могла налазити негде у близини Чешке, ова бајковита и помпезна држава ускоро је у Енглеској постала непогрешиви симбол готово целог Балкана. Његове новоуспостављене династије — често претенциозне, без правих традиција и издашне у политичким скандалима, притом у контрасту са својим махом селачким и неразвијеним земљама — подударале су се са сликом коју је просечни британски грађанин стварао поводом Хоупове ипак прилично доброћудне Руританије. И тако смо, тада, сви постали Руританци.

Шта је то подразумевало? Многобројне књиге настале по узору на бестселер „Заробљеник Зенде” нудиле су обичним Енглезима илузију да и они једног дана могу засести на краљевски трон и владати исто онако премоћно као Хоупов јунак. Исти овај писац потом је, удовољавајући власти тој жељи за поновним успехом и *хоризонту очекивања* својих читалаца, размислио, у свом новом делу, балканску државу Кравонију са главним градом Славном, иако је тек неколико месеци пред смрт први пут ногом крочио на тло јужнословенских земаља. Но, обриси његовог у стварности неутемељеног Балкана далеко су га надживели: како нас обавештава Весна Голдсворди, када је један његов сународник, бивши британски министар одбране Портиљо, 1996. године ишао у посету Словенији, Румунији, Бугарској и Македонији, извесни енглески лист чланак посвећен том догађају насловио је „Мајкл Портиљо срдечно дочекан у Руританији”. Исмевајући помпезност церемоније, збркана питања учесника конференције за штампу, оркестар који невешто свира енглеску химну, новинар који је Хоуповим стилем о свему овоме извештавао ипак изриче похвале за „Портиљову урођену умешност у руританској дипломатији”, што се читава у министровим хуктајима дивљења и одобравања пред македонском неолитском збирком предмета од бронзе. Оваквим јетким указивањем на повезаност данашњих новинских извештаја и, с друге стране, стереотипа о Балкану насталих у енглеској литератури, Голдсвордијева нас неколико пута током своје књиге упозорава на нимало безазлене последице које из њих настају. Наиме, нема сумње да ове представе уврежене код многих Британаца у великој мери одређују и ставове њихових државника према балканским земљама; уосталом, и сами политичари неретко су читаоци популарних књига које обилују оваквим предрасудама. У „Измишљању Руританије” аутор нас обавештава да међу оне који су прочитали дело Роберта Каплана „Балкански духови” (Robert D. Kaplan, *Balkan Ghosts. A Journey Through History*, New York, 1993), последњих година вероватно најутицајнију књигу путописног типа о балканским земљама, спадају и Хилари и Бил Клинтон, те Колин Пауел, бивши начелник америчког генералштаба. Знајући да је за Каплана Балкан унеколико временски залеђен свет, поприште атавистичког беса, етничких мржњи и проливања крви, а посредно чак и кривац за настанак нацизма, неки ставови данашње америчке администрације вероватно би из такве перспективе изгледали разумљивији. Свакако, само ако поверујемо да књиге, осим *Библије* и *Курана*, заиста могу имати толику ванлитерарну моћ.

Студија Весне Голдсворди доноси импресивни, каткад чак и ситничави преглед дела британских писаца који су ово подручје искориставали као „сирови материјал” за властита остварења. Списак аутора чије се књижевне концепције Балкана разматрају укључује Бајрона, Шелија, Тенисона, Шоа. Брема Стокера са „Дракулом”, затим Едит Дарам, Агату Кристи, Грегјама Грина и, напоскон, Ребеку Вест, Лоренса Дарела и Ивлина Воа, а њима

потом треба придодати и мноштво имена за које никада нисмо чули. Уз премало изузетака, готово свуда се понављају исте поставке: Балкан није целина која се уклапа у наш, то јест њихов, британски свет и цивилизацију; Балканци су нешто друго, инфериорни припадници људске врсте, понајвише налик неразумној деци која живе у природеном хаосу и варварству, тек живописна сценографија за какву романсу, егзотичну причу или шоовску комедију са хигијенски запуштеним народима — за она многобројна литерарна дела из којих неминовно избија острвска супериорност. При свему овоме махом преовлађује понекад чак увесељавајућа необавештеност и незнање о пределима и народима о којима се пише. Тако је један викторијански писац у узлету маште угледао у околини Београда маслине, што ипак престаје да буде забавно када 124 године касније истоврсну омашку — овај пут маслине су се указале на обронцима крај Сарајева — понови при свом прозном покушају објављеном у *Дејли Телеграфу* Даглас Херд, тадашњи британски министар иностраних послова и један од важнијих политичара за разрешење босанског сукоба. (Наравно да неко са одобравањем може да примети да наши министри барем не пишу приче.) Но ту се епизода с маслинама није завршила: спомиње их, у својим писмима из Београда, и Лоренс Дарел, жалећи се што их нема нигде надомак града, већ у њему владају „лети прашина а зими магле” и тешки, досадни снег. Очигледно је да стварни Балкан никада није одговарао егзотичним представама о њему које су настале још у Бајроново доба; на коме за то лежи кривица?

Привлачност књиге „Измишљање Руританије” делом почива на обиљу детаља које она поводом предмета свог истраживања пружа, али и у интелигенцији и трезвености са којом су обрађени, и то привидно непристрасно — привидно, јер ова студија, сасвим легитимно, већ и својим насловом ипак одређује страну коју ће у „сукобу” између литерарних освајача и пером колонијализованих балканских народа све време заступати. То је особито приметно у редовима посвећеним Лоренсу Дарелу и његовим делима смештеним у послератну комунистичку Југославију, где се свака књижевна баналност и елементарна бесмислица дичинично и јетко коментарише. Током овог праведног критичарског „малтретирања” Дарелових остварења Весна Голдсворди запажа да обриси Србије и Југославије који се у њима помалају унеколико наликују Хоуповој Руританији. Тако је у роману „Бели орлови над Србијом” главни јунак шпијун кога на тајном задатку довозе у неку нашу недођију, „савршено прерушеног” за ту прилику: у народној ношњи, са штапом за пецање, компасом, књигом народних песама, наоружан пиштољем и одличним знањем српског језика, овај се дични британски муж протејски надмоћно преображава у српског селяка. И другде, у причама, Дарел немаштовито понавља већ књижевно уобличене стереотипе. Код њега се чак и комунистички апаратчици појављују тек као незнатно измењени селаци из неке од литературом створених балканских држава, а придружују им се и ругави радници, Шиптари са великим брковима и цела галерија живописних, примитивних, каткад бруталних јунака. Како Голдсвордијева упућује, изгледа да су жупава Руританија и њени каснији белетристички сродници били једине земље способне да преживе најзету комунизма. А потом су, као у наведеном новинском чланку о посети Мајкла Портиља, данас изнова заблистале у свој својој раскошној предрасуди.

Има ли светла за нас у овом британском тунелу, сачињеном махом од лоших прозних дела? Иако су Бајрон и Шели кривци за откривање Балкана, те тиме и потоње књижевно колонизирање (они су истакли њего-

ву егзотику, живописност, литерарно привлачно дивљаштво, установили његов ратнички менталитет), њихове симпатије биле су на страни овдашњих малих народа и тадашње борбе за ослобођење од Турске империје. Грчка је ту имала особито повлашћен положај, па је тако 1821. Шели храбро исписао поклич: „Ми смо сви Грци! Био је то једноставно позив на одбрану општих вредности, пре свега права на слободу, али и нека врста признања да и балкански народи, нарочито Грчка — извор европске цивилизације, треба да постану део свима једнако припадајућег света. Но Шелијев вапај био је узалудан: великим силама није одговарало слабљење Турске и могућно ширење руског утицаја на Балкан. (Слично је, недавно, узвикивао и Петер Хандке поводом Србије, можда са истом вером у неопходност правде.) Благонаклони поглед на Балкан имала је и Ребека Вест, чија књига *Црно јагње и сиви соко* захтева да се ово подручју сагледава не као „она друга Европа” већ као њен неизбежни део, што је општи образац оног по нас повољнијег али и ређег књижевног приступа.

У ствари, осим усамљених изузетака, исказане представе о Балкану у енглеској књижевности јесу тек прерушене форме испољавања једне врсте расизма, нешто безболније када остају у литерарној сфери, али неизречиво опасне ако се он изађу. И сама Весна Голдсворди склона је оваквом закључку, додуше у нешто увијенијем и теоретским појмовима пригушеном облику; данашња идеја Европејства, по њој „понекад се користи да изрази осећања која би другачије била неприхватљива, да понуди расизму политички коректан израз.” А иза Европејства, то јест Британства, следи из њене књиге, стоји оно што западњачки дошљаци у Руританију јесу, а њени становници нису, нити ће то икада бити. Јер, једноставно, Балкан је Европи потребан: ако се он потре, ишчезнуће и добар део њеног идентитета, или ће се, у шта пре треба поверовати, брзо пронаћи неки нови „Балкан” на коме ће се моћи вежбати западњачка морална и цивилизацијска супериорност. (Немојте помислити да смо ми сами лишени таквих предрасуда; размислите какве представе о појединим суседним народима постоје код Срба.) Темелјита и занимљива књига Весне Голдсворди и њено отрежњујуће изучавање енглеске литературе, омогућили су ове прилично непријатне увиде у преовлађујућу духовну руританску опчињеност модерних Британаца. Што се тиче филма и штампаних медија, слична истраживања би, особито по нас, имала још поразније резултате.

Крајње су занимљиве реакције које је ова студија изазвала. У преко десетак њених приказа, махом на енглеском језику, најчешћа примедба критичара јесте да књига не узима довољно у обзир колики је стварни допринос историје Балкана одразу који је он добио у британској књижевности. Таква опаска је тек делимично на месту; због тога је, уосталом, „Измишљање Руританије” паметно „пристрасна” књига, напосто јер разуме да објективна историја Балкана за већину енглеских писаца не постоји: она је увек посредована већ постојећим предрасудама. Стога се Голдсвордијева тек у мери која је неопходна — али и довољна за свеобухватан увид — бави догађајима и личностима који су могли подстаћи настанак уврежених литерарних обележја овог подручја. Но то, свакако, никоме не даје за право, као што чине поједини критичари, да аутору кивно пребацује што није *joш више* (колико више?) нагласио те могућне узоре негативних књижевних стереотипа, при чему се особито често подсећа на свирепа убиства Драге Машин и, како је неко написао, њеног мужа „*Michael a (sic) Obrenovich a*”. (Узгред се треба подсетити да је Хоуп „Заробљеника Зеде” ипак објавио го-

тово десет година пре спомињаног масакра.) Други се, опет, жале што Голдсвордијева при навођењу имена Николе Кољевића, српског преводиоца Ребеке Вест, не истиче, ваљда у име „политичке коректности”, да је он познат као аполегета „R. Karadzic-a and company”, а следећи, најпосле, обогаћују списак замерки тиме што у књизи откривају реваншистички дух и огорченост због литерарног извртања Балкана. Ипак, најзанимљивије звучи коментар објављен у љубљанском *Делу; avtorica* чланка наглашава, у средини пасуса испуњеног примедбама, да је „Измишљање Руританије” књига „ki jo prežema jugoslovanski patriotizem”, то јест извесна врста жала за некадашњом вишестничком заједницом овдашњих народа. Такву врсту негативно обојене опаске поједини британски критичар не би могао, осим из неопрезности, себи да дозволи — јер га на то обавезује поштовања јавно неспорних вредности властитог мултикултурног друштва — као ни следећу, због неутемељености и политичке *дискриминације* коју доноси „njene tirade proti imperializmu [...] spomnjajo na stara gesla partijskih ideologov”... Преостаје нам једино да закључимо како је у претходно наведеним примерима из критика нејасно ко представља либералне и отворене Европејце, и постоји ли ико спреман да заступа тврду нетолеранцију Балкана, или нам се то само причинило? Уосталом, хоће ли нам неко напокон открити где почиње и завршава та Европа?

А што се нас тиче... Предлажем, за почетак, да у Србији засадимо маслине. И све ће бити у реду.